

А.М. Ожарова^{1*} , М.Т. Джакыпбекова¹

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан
*e-mail: aika_k2@mail.ru

ҚАЗАҚ ТІЛІН ЕКІНШІ ТІЛ РЕТІНДЕ МЕНГЕРТУДЕ ПСИХОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ БАҒЫТТЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. Тіл-адамдарды, ұлттарды бір-бірімен жақындастыратын, түсінуіне мүмкіндік беретін қатынас құралы. Тілді оқыту, үйрету-ең күрделі жұмыстардың бірі. Сондықтан қазақ тілін өзге ұлттарға оқыту барысында психологиялық негіздерге сүйенуді талап етеді. Белгілі бір ұлттың психологиялық ерекшеліктері өзге тілді үйренуде үлкен рөл атқарады. Сол себепті де тілді шет тілі ретінде оқытуды жоспарлауда, оқу материалдарын іріктеуде, алдымен жас ерекшелігі мен психологиялық ерекшелігі ескеріледі. Жалпы тілдерді шет тілі ретінде оқытудың психологиялық мәселелерін зерттеу жұмысы өткен ғасырдан бастау алған. Психология адам әрекеттерін зерттейтін ғылым саласы болғандықтан, әр методикаға байланысты салалармен тығыз байланыста болады. Осыған орай 20 ғасырдың 50-60-жылдарында психология мен лингвистика аралығындағы, адамның сөйлеу әрекеті, ана тілді, шет тілді меңгерудегі маңыздылықты қарастыратын психолінгвистика ілімі пайда болды. Адам басқа тілді меңгергенде түрлі психологиялық процестерді басынан кешіреді. Сондықтан оқытушы оқушысының психикасын жіті бақылап, еш залалсыз, тілді меңгеруіне көмек беруі керек. Демек, оқыту процесі мұғалім мен оқушылардың өзара әрекеттесу процесі болып табылады, өйткені оқыту өзінің психологиялық табиғаты бойынша мұғалім мен оқушылардың бірлескен іс-әрекетінің нәтижесі. Оқытушы психологияны жақсы меңгеріп, өз мамандығына үлкен жауапкершілікпен қарағанда ғана оқыту белгілі бір нәтиже беретіні сөзсіз. Мақалада қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытудың әдістері, психологиялық ерекшеліктері, тілді үйретудегі мұғалімнің жетекші маман екендігі, оқушының қабілетін, нышанын арттыру жолдары қарастырылады. Тіл үйренушілердің психикалық типтері анықталады.

Тірек сөздер: әдістеме, психолінгвистика, нышан, тілдік қатынас, психикалық тип, тіл үйренуші

А.М. Ожарова^{1*}, М.Т. Джакыпбекова¹

¹Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдықорған, Казахстан
*e-mail: aika_k2@mail.ru

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО ЯЗЫКА

Аннотация. Язык – средство общения, которое сближает, позволяет понять людей, нации друг с другом. Обучение языку, обучение-одна из самых сложных работ. Поэтому при обучении казахскому языку других национальностей требуется опираться на психологические основы. Психологические особенности

той или иной нации играют большую роль в изучении иного языка. Поэтому при планировании обучения языку как иностранному, подборе учебного материала сначала учитываются возрастные и психологические особенности. Работа по изучению психологических проблем преподавания общих языков как иностранных началась с прошлого века. Поскольку Психология является отраслью науки, изучающей деятельность человека, она тесно связана с отраслями, связанными с каждой методикой. В связи с этим в 50-60-е годы 20 века появилось учение психолингвистики, рассматривающее значение психологии и лингвистики в речевой деятельности человека, овладении родным, иностранным языком. Когда человек овладевает другим языком, он испытывает различные психологические процессы. Поэтому преподаватель должен внимательно следить за психикой своего ученика, помогать ему в освоении языка без ущерба. Следовательно, процесс обучения-это процесс взаимодействия учителя и учащихся, поскольку обучение по своей психологической природе является результатом совместной деятельности учителя и учащихся. Преподаватель должен хорошо владеть психологией и только с большой ответственностью относиться к своей профессии, обучение, несомненно, даст определенный результат. В статье рассматриваются методы обучения казахскому языку как второму языку, психологические особенности, роль учителя в обучении языку как ведущего специалиста, способы повышения способности и качества учащегося. Определяются психические типы изучающих язык.

Ключевые слова: методология, психолингвистика, символ, языковое общение, психический тип, изучающий язык

A.M. Ozharova^{1*}, M.T. Jakyzbekova¹

¹Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

*e-mail: aika_k2@mail.ru

EFFECTIVENESS OF PSYCHOLINGUISTIC DIRECTION OF DEVELOPMENT OF KAZAKH LANGUAGE AS A SECOND LANGUAGE

Abstract. Language is a means of communication that brings people and nations closer together and allows them to understand. Language teaching is one of the most difficult tasks. Therefore, the teaching of the Kazakh language to other nations requires a psychological basis. The psychological characteristics of a particular nation play an important role in learning another language. Therefore, when planning the teaching of a language as a foreign language, in the selection of educational materials, first of all, age and psychological characteristics are taken into account. The study of psychological problems of teaching common languages as a foreign language dates back to the last century. As psychology is a branch of science that studies human behavior, it is closely related to the fields related to each methodology. In this regard, in the 50s and 60s of the 20th century, the doctrine of psycholinguistics emerged, which considers the relationship between psychology and linguistics, human speech, the importance of mastering the native language, a foreign language. When a person learns another language, he experiences various psychological processes. Therefore, the teacher should closely monitor the psyche of the student and help him to master the language without any harm. Therefore,

the learning process is a process of interaction between teacher and students, because learning, by its psychological nature, is the result of interaction between teachers and students. There is no doubt that teaching a teacher only when he is well-versed in psychology and takes great responsibility for his profession will give certain results. The article considers the methods of teaching the Kazakh language as a second language, psychological features, the fact that the teacher is a leading specialist in language teaching, ways to improve the abilities of the student. Mental types of language learners are identified.

Key words: methodology, psychology, ability, symbol, language relations, mental type, motivation, language learner

Адамды жан-жақты тәрбиелеу үшін,
оны жан-жақты зерттеу керек
К.Д. Уианский

Кіріспе

Әр ұлттың көне заманнан келе жатқан ең асыл, ең бағалы қазынасы, ата – бабамыздың сол жолда жанын аямай, ащы терін төгіп, бар ғұмырын сарп етіп, ұрпағына аманаттап кеткен сарқылмас байлығы – тілі. Тілдің қалыптасуы үшін де сан ғасырлар кетті. Адам баласы бар ғұмырында көрген-білгенін, түйгенін қорытып, келешек ұрпағына мирас етіп қалдырып отырған. Бабаларымыздың тынбай күресіп, қажырлы еңбек еткенінің нәтижесінде, біздер ұрпақтары, ана тілімізге қол жеткізіп отырмыз. Әлем тілдерінің ішіндегі ең көркем, музыкалық, бай тілдердің бірі – қазақ тілі. Ұлы бабамыз Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы қазақ тілі жайында мынадай құнды пікір қалдырған екен: «Дүниедегі ең асыл тіл – араб тілі, одан кейін түрік тілі, түрік тілінің ішіндегі ғауһары – қазақ тілі».

Еліміз егемендігін алып, міне, бүгінгі таңда қазақ тілі мемлекеттік дәрежеге ие болып отыр. Осыған орай тіліміздің статусы жоғарылап, түрлі мүмкіндіктерге ие бола бастады. Бастапқыда тек қазақ мектептерінде оқытылып жүрген қазақ тілі, енді өзге ұлт өкілдеріне екінші тіл ретінде оқытыла бастады. Бұл заңды құбылыс. Еліміз көп ұлтты мемлекет болғандықтан, әр азаматтың қай ұлт өкілі екеніне қарамастан, қазақ тілін қатынас құралы ретінде меңгеруі керек деп ойлаймын. Дегенмен, тілді үйрету барысында ұлттық болмыс туралы естен шығармағанымыз жөн.

Материал және әдістер

Зерттеу нысаны қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту болғандықтан, іріктеу, зерттеу, талдау және салыстыру әдістері қолданылды. Психолингвистикада кез-келген тілді меңгеру және оны тиімді қолдану үшін психология мен лингвистикада кеңінен қолданылатын теориялық және эмпирикалық әдістері пайдаланылады. Психологиялық тұрғыдан тіл үйренушілердің типтері, қабілеттері, мұғалімнің психикалық тұрақтылығы, маман болуының шарттары біршама талданады.

Әдебиетке шолу

Қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту мәселесі біраз жылдан бері қарастырылып келе жатыр. Осы жылдар арасында аталмыш салаға байланысты құнды еңбектер жарық көріп үлгерді. Ғалымдардың бірі тілді оқытудың әдістерін қарастырса, енді бірі басқа пәндермен байланыстыра отырып, тіл үйренушінің қызығушылығын арттырып, нәтижелі білім алуы үшін жаттығуларға арналған оқулықтарды жарыққа шығарды.

Осы мақаланы жазу барысында Р.А.Шаханова «Қазақ тілін оқыту барысында ескерілетін психологиялық ерекшеліктер» еңбегі негізге алына отырып, психологияның терминдерінің мәнін аша түсу үшін К. Жұмасованың еңбегі қолданылды. Қосымша мақала тақырыбына байланысты Н.Оралбаева, К.Жақсылықованың «Орыс тіліндегі мектептерде қазақ тілін оқыту әдістемесі», К.Жақсылықованың «Қазақ тілін орыс бөлімдерде модульмен оқытудың ғылыми- теориялық негіздері» атты авторефераты, «Қазақ тілді емес мектептерде тілдерді дамыта оқыту әдістері» әдістемелік құралы, А. Леонтьевтің «Основы психолингвистики» оқулығы және басқа да ғаламтордағы зерттеу жұмысына қатысты мамандардың мақалалары қарастырылды.

Нәтижелер және талқылау

Тіл үйрету жұмысы – ең күрделі процесс болып табылады. Сол себепті де тіл мамандары мен тіл үйренушілер арасында еш қиындық туындамас үшін қай тіл ғылымы болмасын психологияға жүгінеді. Аталмыш ғылымның тіл үйрену барысында маңызы аса зор. Психологияның тамыры өте тереңде жатыр. Ол сонау Антика дәуірінде қалыптасып, Аристотель есімімен байланыстырылған. Психологияның дүниеге тұңғыш келген жері – ежелгі Грекия болып саналады. Психология ғылымын зерттеп жүрген мамандардың бірі, К. Жұмасова өзінің «Психология» еңбегінде терминге мынадай анықтама береді: «Психология» термині гректің екі сөзінен тұрады: оның біріншісі – «псюхе» (жан), екіншісі – «логос»(сөз, ілім). Сөйтіп, бұл сөз «жан туралы ілім» деген ұғымды білдіреді. Психология – психикалық құбылыстардың пайда болуын, даму және қалыптасу заңдылықтарын зерттейтін ғылым (Жұмасова, 2010: 4).

Тіл үйренушілер үшін лингвистер тілді психикалық құбылыс ретінде қарастыра бастайды. Осының нәтижесінде «психолингвистика» ғылымы дүниеге келді. Бұл терминді Н.Пронко 1946 жылы АҚШ-та қалыптастырған. Сол кезден бастап психолингвистика ғалымдардың назарына ілігіп, жан-жақты қарастырыла бастады. Сондай-ақ, тіл үйренуде тіл білімінің аса бір маңызды саласы ретінде бағаланып келеді.

Терминге лингвистер түрлі анықтама бере бастады. Соның ішінде Ресей психолингвисті А.А.Леонтьев: «Психолингвистика пәні сөйлеудің тууы және сөйлеуді қабылдау процестерінің құрылымдарын тілдің құрылымымен қарым-қатынаста зерттейді. Психолингвистикалық зерттеу бір жағынан, тілдік қызметке, екінші жағынан, тілдік жүйеге қарым-қатынастағы адамның тілдік қабілеттеріне сараптама жасауға бағытталған,» – дейді (Леонтьев, 1997: 24). Психолингвистика сөйлеуді, қарым-қатынасты, таным үрдістерін зерттейді. Бұл тұрғыдан пәндерді «лингвистика» және «психология» деп жеке қарастыруға болмайды. Яғни, екі үлкен ғылымның зерттеу аспектілерінің тоғысуын талап етеді.

Ғалым А.А.Залевская психолингвистиканы тереңнен зерттей келе, пәннің өзекті мәселелеріне және қолдану саласына тоқталады: ана тілін және шет тілді меңгертуде; логопедия мәселелері; ми жарақаттарынан кейін сөйлеу тілін қалыптастыру; сөйлеу әрекеті; сот ісі психологиясы; ғарыштық психология (Залевская, 1999: 45).

Қазақ тілін өзге ұлттарға үйрету барысында, ұлттық болмысын ескере отырып, тіл үйренушінің психологиясына жіті назар аудару қажет, Р.Шаханова «Мемлекеттік тілді үйретуде ескерілетін психологиялық ерекшеліктер» атты мақаласында тілді меңгертудегі психологиялық факторларға тоқталады: «Тілдік қатынастың психологиялық негізі тіл арқылы ойды айту, жеткізу, қабылдау, сезіну құбылыстарымен байланысты болатын, сыртқы объективтік шындықтың әсерінен адамның есту, көру сезімдері дамып, адамның

ойлау қабілеті артады. Ойлау тіл арқылы сыртқа шығып, тіл адамның ойын екінші бір адамға жеткізеді. Тілдік коммуникацияның психологиялық негізі күрделі, себебі ол адамның ойлау жүйесімен байланысты, тілдік қатынастың психологиялық негізі – тілді оқыту барысында тіл үйренушінің сана- сезіміне әсер етіп, оның қажеттігі мен маңызын түсіндіріп, пәнге деген дұрыс көзқарасын қалыптастырады» (Шаханова, 2021).

Ғалым Ж.Ибраева психолингвистиканың зерттеу пәні адам әрекеті және сөйлеу әрекеті деп атап көрсетеді (Ибраева, 2020: 9)

Екінші тілге ерте жастан оқыту идеясы сонау антикалық дәуірде қалыптасқан. Шет тілдерді үйрену баланың коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыру процесін тездетіп қана қоймай, сонымен қатар баланың жалпы дамуына оң әсер тигізетіндігі ғылымда дәлелденген. Ғалым Е.В.Маякова шет тілін ерте үйрету баланың тілдік қызметінің және жеке қабілеттерінің жан-жақты дамуына ықпал ететіндігін айтады (Е.В. Маякова, <https://elibrary.ru/contents.asp?id=33181482>).

Психолингвистика ғылымы сөйлеуді қарастыра келе тілдік белгілер және сөйлеу ережелері мен тілдік жүйе адамға өз ойларын еркін білдіруге мүмкіндік беретінін көрсетеді, бейнелердің тілдік белгілердің көмегімен қалай таңбаланатынын түсіндіреді. Сонымен қатар адамның сөйлеуді түсінуінің нәтижесін де талдайды. Лингвистер тілдің құрылысын, дыбыстарды және олардың мағыналарын, грамматикалық бірліктерді қарастырса, психологтар осы жүйелердің сөйлесім кезінде қалай жүзеге асатындығын зерттейді.

Бүгінгі таңда мәдениаралық байланыстың күрт өсуіне байланысты билингвизм кеңінен таралуда. Сол себепті де ерте жастан екінші тілді меңгеруге деген сұраныс артуда. Бұл процестің жас ерекшелікке байланысты болуы, бірқатар психологиялық ұғымдарды қарастыруды талап етеді.

Психологтар мен лингвистер тіл үйретуде ес процесінің маңыздылығына үлкен мән береді. Психологияда естің екі түрі белгілі: ұзақ және қысқа мерзімді ес. Тіл үйрету ісінде екеуі де үлкен рөл атқарады. Мамандардың пікірінше, тілді үйренушілер алдымен қысқа мерзімді естің көмегіне жүгінеді, содан кейін оқыту барысында әр түрлі жағтығу жұмыстары, оқу, сабақ барысындағы қайталаулардың нәтижесінде өтілген материалдар біртіндеп мида жақсылап бекіп, ұзақ мерзім есте қалып отырады. Бұл істің нәтижесінде оқушы үйренген білгенін ой елегінен өткізіп, білімі шыңдалған сайын тілге деген қызығушылығы артып, ынталана түседі. Яғни, бұл оқыту процесінің нәтижелі болды деген сөз.

Сонымен қатар, тілді екінші тіл ретінде оқытуда мамандар оқушылардың психикалық типіне де баса назар аударады. Олар 2 түрлі психикалық типті атап көрсетеді: бірі интуитивті – сезімталдық болса, екіншісі - рационалды – логикалық.

Алғашқы типтегі тіл үйренушілерді тілді үйренудегі практика жатқызылады. Олар тілді тез меңгереді, тілді қызығушылықпен үйренеді, еркін ойлау мүмкіндігін пайдаланып, ойын еркін жеткізеді және сезімдік эмоцияға бағынады. Практиктер тіл үйренуде ең жақсы, тиімді типтердің қатарына жатады. Олар үшін тіл үйрену барысында дыбыстау, оқу ережесін үйрену ең қиын кезең болып саналады. Практиктер көп жағдайда басқа тілде ойлауға тырысады. Ал екінші типке тілді үйренудегі теорияны жатқызады. Бұл типтегілер тілді өте ауыр баяу қабылдайды. Сондай-ақ тілдегі лексика мен грамматиканы өте қиын меңгереді. Оған себеп, олар өзге тілдерді де өзінің ана тілінде ойлап, сол тілдің деңгейінде сезінеді. Психикалық типтегі үйренушілердің бір ерекшелігі қабілетінде, яғни кейбір тіл үйренушінің қабілеті жоғары, біреулерінікі шамалы болып келуі мүмкін.

Ал қабілеттілік белгілі бір істің нәтижесі болып табылады. Тіл үйренуде өте маңызды қасиеттердің бірі осы – қабілеттілік.

«Қабілеттілік» – белгілі бір іс-әрекеттің нәтижелі орындайтындай тұлғаның жеке дара ерекшелігі. Ол іс-әрекетті жылдам, тұрақты, сапалы орындаудың әдіс-тәсілдерімен сипатталады. Оның жоғарғы деңгейі – таланттық, дарындылық, данышпандылықпен және бәсекелестікпен ерекшеленеді (Жақыпов 2008:160) деген анықтама береді С.М.Жақыпов.

Ал, Р.Шаханова: «Қабілет туа пайда болады; қабілеттің дамуына негіз болатын анатомиялық және физиологиялық ерекшелік – нышан. Нышанның табиғи негізі – жоғары жүйке жүйесінің қызметтері, бас миындағы миллиардтаған жасушаның қозу, тежелу сияқты сан қилы әрекеті және олардың алмасып отыруы» (Шаханова, 2021) деп атап көрсетеді. Ол – қабілеттілікті дамытудың басты шарттарының бірі екендігін айтады. Қабілеттілік- тіл үйренуде өте маңызды қасиеттердің бірі болып табылады.

Өзге ұлттарға тіл үйрету барысында ескерілетін бір жайт – үйренушінің елестету қабілетімен санасу. Оқыту барысында кез келген маман үйренушінің айтылып жатқан оқиғаны бірден елестетуге тырысатынын аңғаратыны сөзсіз. Бұл жаңа түсініктерді ой елегінен өткізе отырып, соның бейнесін қалыптастыруға тырысуынан пайда болса керек. Елестетудің пайдасы өткенді қайталауда тақырыпты алдын – ала көз алдына елестетіп, білгенін жүйелі түрде жеткізуіне көмектеседі. Елестетуге байланысты тәжірибемізде жаттығу жұмысын жүргізуге тырысамыз. Сол арқылы тіл үйренушінің айтылып жатқан тақырып жайында не ойлап, қалай түсініп отырғанын бірден аңғаруға болады. Бұл психикалық процесті сабақ барысында пайдалану ең тиімді тәсілдердің бірі деп есептейміз.

Психологтар адамның қандай бір іс- әрекеті тек уәждемеден туатындығын алға тартады. Алдына қойған мақсатына жету үшін де адамда бір мотив болуы керек. Бұл кез келген мақсаттың нәтижелі әрекеті, талпыныстың шыңына жетуінің жарқыраған шамы. Уәждеме әр бағытта болуы мүмкін. Ол жеке адамның өмірлік ұстанымымен байланысты боп келеді. Тілді үйренуде уәждеменің тууының да өзіндік себептері бар: алдымен қызықты ақпараттардың мол болуы; тіл үйренушінің оқуды басқа қызығушылығымен алмастырмауы; оқытушымен дұрыс қатынаста болуы; өз әрекетін саналы түрде түсінуі және жауапкершілікпен қарауының әсері мол.

Тұжырым

Қай елді алып қарасақта, тіл үйрету жаңа мәселе емес. Соған қарамастан әр тіл үйретуші маманның алдында «Неден бастаймын?», «Қалай оқытамын?» деген сұрақтар туындайды. Біз өзіміздің тәжірибемізде, ең бірінші баланың жас ерекшеліктеріне назар аудардық. Екінші кезекте алдымызда отырған әр оқушының жеке ерекшеліктерін, әрқайсысының зейін, қабылдауын, еске сақтау қабілетін, ойлау деңгейін, қиялдау ерекшеліктерін, жеке дарындылық қасиеттерін жақсы біліп алуға тырыстық. Бірінші мәселеге келер болсақ, материалды тіл үйренушіге жеңіл, психологиялық ерекшелігіне сай, білім деңгейін ескере отырып, олардың өмір тәжірибесін де есепке алу керек. Мысалы, әдістемелік нұсқаулықтарда болсын, оқулықтарда болсын, жас ерекшеліктеріне сай келе беретін міндетті тақырыптардың бірі «Отбасы» тақырыбы. Осыған байланысты берілген сұрақтар, тапсырмалар да көбінесе жалпы алынады. Біз осы тақырыпты өту барысында ең алдымен оқушыға қойылатын жалпылама сұраққа назар салдық. Атап айтар болсақ, «Отбасында неше адам бар?», «Отбасы мүшелерінің

қызметі қандай?» және ең қарапайым болып келетін деген сұрақтар көбіне тіл үйренушіге, әсіресе мектеп жасындағы, тіпті кішкентай бүлдіршіндерімізге көптеген жағымсыз әсерлер қалдыратынын байқадық. Оған басты себеп, бүгінгі таңда толық емес отбасылардың көбеюі, ата-аналарының әр салада жұмыс жасауы (бірінің анасы еден жуушы, сатушы, үй қызметінде, әкесі қарапайым жұмысшы, жүргізуші және т.б.), отбасындағы әлеуметтік жағдай және тағы да басқа осындай қарапайым болып көрінетін сұрақтар оқушыға үлкен қолайсыздық туғызады. Нәтижесінде тақырыпқа деген қызығушылығы төмендеп, ойы бөлініп, бірден көңіл-күйі түсіп, басқалардың жанында өзін жайсыз сезіне бастайды. Тіпті ересек балалардың өзі де, отбасы жайлы әңгімелегенде ойдан қосады, я болмаса бірден агрессия танытатыны да кездеседі. Міне, бұл бір ғана «Отбасы» тақырыбына қатысты өмірлік тәжірибелер.

Екінші бір күрделі мәселелердің бірі оқушының барлық психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, нәтижелі білім беру. Яғни, есте сақтау қабілетін, жады қызметінің маңыздылығын, ойлау деңгейін ескеру. Тілді оқып үйрету жады түрлерінің барлық түріне сүйенеді. Мәселен, сабақ барысында естіген сөздерді, сөйлемдерді тура, сөзбе-сөз қайталау арқылы, оқушы қысқа мерзімді жадының көмегіне жүгінеді. Нақты айтатын болсақ, сабақ барысында өткен жаңа сөздерді, сол сәтте қайталап, белсенділік танытқанмен, бірнеше сағат көлемінде ұмытып қалады. Ол үшін ұзақ мерзімді есте сақтау қабілетін қалыптастыруымыз керек. Осы тұста тиімді әдістерді пайдаланған дұрыс. Тақырыпты тіл үйренушінің жадында жақсылап бекітіп, ұзақ уақытқа, күнделікті тәжірибеде қолдана алуы үшін біз алдымен қайталау, өз ойын білдіру бір тақырыпты екіншісімен ұштастыру әдістерін пайдаландық. Бұл әдістер арқылы, сараптама жасай келе түсінгеніміз, әсіресе, тақырыпқа байланысты жағдаят туғызып, көзқарастарын сұрағанда немесе жас ерекшеліктеріне байланысты бәрінің білуі мүмкін деген тақырыпты қозғағанда, тіл үйренуші шама-шарқынша, жадында бар сөздік қорын пайдаланып, сөйлеммен жеткізуге тырысады. Яғни, бұл әдістер арқылы біріншіден, оқушының ойлануына жағдай туғызсақ, екіншіден, сөздік қорының көлемін анықтап, үшіншіден тіл үйренушінің тіл үйренуге, тақырыпқа деген қызығушылығын арттыра аламыз. Сондай-ақ, қарапайымнан-күрделіге ұстанымын қолдануды талап етеді. Қарапайым түрде, Абайдың тілімен айтар болсақ, «Адам ата-анадан туғанда есті болып тумайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады» (Құнанбайұлы:2007,48) деген сөздері осы әдістің мазмұнына дәлме-дәл келетінін байқаймыз. Өз тәжірибімізге сүйенер болсақ, жасы кіші, топпен тіл үйренушілерге алдымен бір-біріне ұқсас тақырыптарды таңдап, байланыстыруға тырыстық. Бұл қандай нәтиже әкелуі мүмкін? Мысалы, «БІдыстар» тақырыбымен қоса, «Қазақ ұлттық ыдыстары», «Тағамдар», «Сусындар», «Сапа сөздер» артынша «ішемін, жеймін» етістігімен сабақтастыра жүргіземіз. Осындай ұқсас тақырыптарды таңдау арқылы біріншіден, жеке сөздердің атауын үйренеді, екіншіден, қазақ халқының ұлттық құндылықтарынан хабардар болады, тағамдар мен сусындар үшін қандай ыдыс қолданылатынын меңгереді, сапа сөздер арқылы үйренген сөздерін сипаттайды, яғни сөз тіркестерін құрай алатын болады, соңында бірнеше сабақ бойы жадында мықтап бекіген сөздер, тіркестер арқылы қимылды білдіретін сөздермен сөйлем құрайтын болады. Тағы бір ескере кететін жайт, ортақ қызығушылығын оятағын әдемі, көлемді иллюстрациялардың міндетті түрде қолданылуы. Бұл бір жағынан баланы эстетикалық тұрғыда тәрбиелесе, екінші жағынан елестету қабілетін оятады. Осы әдістерді пайдалану арқылы бірнеше

жылдың көлемінде оң нәтижесін көріп келеміз және тіл үйренушіге еш психологиялық қысымсыз, жеңіл түрде, тілге деген қызығушылығын арттырып, ұзақ мерзімді есте сақтауына септігін тигізетініне көз жеткіздік.

Тағы бір ескере кететін жай, ересектердің тілді балаға үйретіп, өздерінің процеске араласпауы. Бұл жайлы В.Белянин өзінің әйгілі «Психолінгвистика» еңбегінде ересектермен бірге балалардың бірлескен іс-шараларға қатысуы тілдік және тілдік емес құбылыстарды игеруге қалай көмектесетіні және адамның өзіндік тілдік санасы қалай дамитыны туралы айтады (В.Белянин, 2003: 52). Ата-аналардың бірлікте тілді үйренуі баланың ынтасын арттырып, көбірек практика жасауына жағдай тудырады.

Тіл үйретуші мен үйренушінің өзара қарым-қатынасында психология үлкен рөл атқарады. Олай дейтін себебіміз, әр ұлттың ойлауы, қабілеті, менталитеті әр түрлі. Олар өздерін дербес тұлға ретінде қабылдануға тырысып бағады. Соған байланысты мұғаліммен араларында түсініспеушілік туындап жатады. Оны мұғалімге деген жеке қарым-қатынасы арқылы, оқу барысының зеріктіретіндігі, қызық еместігін, дөрекі мінезінен, талапшылдығынан аңғаруға болады. Мұндай жағдайда мұғалім бірнеше психологиялық әдісті қолдану керек:

- сабырлық таныту;
- оқушының психикасын, ерекшелігін ескеру;
- оқу процесіне өзгеріс енгізу;
- ұлттық болмысын ескере отырып, байланыс орнату;
- достасуға тырысу;
- мақтау әдісін пайдалану;
- аз мөлшерде болса да, ұлттық нақыштағы қызықты ақпарат беру;
- өзіне сенімді екенінді білдіру, дауыс ырғағы жағымды, тартымды болуы керек.

Мұғалімдер осындай қарапайым қағидаттарды ескермей, өздеріне қиындықтар туындатып жатады. Сондай жағдай болмас үшін, өзге ұлттарға қазақ тілін үйретуші маман ретінде Б.Алтынсариннің мына бір керемет сөзін үнемі есте ұстау керек: «Мұғалім балалармен істес болады: егер олар бір нәрсені түсінбесе, онда мұғалім шәкірттерді кінәламай, оларға дұрыс түсіндіре алмағаны үшін өзін – өзі кінәлауы керек. Мұғалім балалармен сөйлескенде ашуланбай, күйгелектенбей, сабырлылықпен сөйлеп, шұбалаңқы сөздер мен керексіз терминдерді қолданбастан әрбір затты ықылас-пен, қарапайым тілмен түсіндіру керек».

Қорытынды

Қорыта айтқанда, ХХІ ғасыр білімнің қарыштап дамыған кезеңі. Қазіргі қоғамда әр тұлға білімді, жан- жақты, тілді жетік меңгерген болуы заман талабы. Осындай мықты тұлғаны оқытып, тәрбиелеп шығару ең алдымен мұғалімнің күзіретінде. Мақалада қарастырылған мәселелерден қазақ тілін үйретудің нәтижелі болуы үшін төмендегідей қорытынды шығардық:

- тіл үйрету үшін психолінгвистика негіздерін жетік меңгеру;
- тіл үйретуді ерте жастан бастау маңызды;
- тіл үйренушіні сөйлеуге үйрете отырып, қазақ тілді орта тудыру керек;
- инновациялық әдістерді қолдана отырып, этникалық жағынан көбірек ақпарат беру керек;
- міндетті түрде ұлттық болмысына мән беру керек;
- тілдік емес қарым-қатынас құралын пайдалану;

- коммуникативті әдісті өзге тілді үйретудің дәстүрлі әдісі ретінде қарастыру;
- тіл үйрету барысында «мотив, жоспар және нәтиже» қағидасын пайдалану;
- әр баланың сөйлеу қабілетін ескере отырып қарапайым коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру керек;
- тіл үйренушінің интеллектуалды, сөйлеу және танымдық қабілеттерін дамыту.

Мұғалімдер тіл үйретуде маңызды орынға ие. Олар тиімділік пен нәтижеге жету үшін оқушының қатынас тілін дамытып, әр түрлі әдістерді пайдалана білсе, белгілі бір жетістікке жететіні сөзсіз. Тілімізге қызығушылық танытып, бар ынтасымен үйренушілер, сөйлеушілер саны артып жатса, бұл мұғалімдердің тіл дамуына қосқан ең үлкен үлесі деп.

Әдебиеттер

- Белянин В. П. (2003) Психоллингвистика. – М.: Флинта, 2003. – 232 с.
- Жұмасова К. (2010) Психология: Оқулық, 2- басылым. – Астана: Фолиант, 2010. – 296 б.
- Жақыпов С.М. (2008) Жалпы психология негіздері: Дәрістер курсы: (Жоғары оқу орнында оқитын 050503 психология мамандығының студенттеріне, магистранттарға, ізденушілер мен оқытушыларға арналған). – Алматы: ҚазҰУ, 2008. – 160 с.
- Залевская А.А. (1999) Введение в психоллингвистику. – Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1999. – 382 с.
- Ибраева Ж.Қ. (2020) Психоллингвистика негіздері: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 125 б.
- Құнанбайұлы А. (2007) Нақыл сөздер. – Алматы: Көшпенділер, 2007. – 160 б.
- Леонтьев А.А. (1997) Основы психоллингвистики. Москва: Смысл, 1997. – 287с.
- Маякова Е.В. (2006) Развитие детской речевой деятельности в процессе обучения иностранным языкам Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2006. № 4. С. 146-155.
- Шаханова Р.А. Мемлекеттік тілді үйретуде ескерілетін психологиялық бәрекшеліктер. [Электрондық ресур] URL: <http://www.rusnauka.com> (дата обращения 10.09.2021)

References

- Beljanin V. P. (2003) Psiholingvistika. – M.: Flinta, 2003. – 232 s. [Belyanin V. P. (2003) Psycholinguistics. – Moscow: Flint, 2003. – 232 P.] (in Russian)
- Zhumasova K. (2010) Psihologija: Okulyk. 2- basylym. – Astana: Foliant, 2010. – 296 b. [Zhumasova K. (2010) Psychology: Textbook. 2nd edition. – Astana: Folio, 2010. –296 p.] (in Kazakh)
- Zhakypov S.M. (2008) Zhalpy psihologija negizderi: Dərister kursy: (Zhogary oku ornynda okityn 050503 psihologija mamandygynyn studentterine, magistranttarga, izdenushiler men okytushylarga amalğan). – Almaty: KazNU, 2008. – 160 s. [Zhakupov S. M. (2008) Fundamentals of general psychology: course of lectures: (intended for students of the specialty 050503 psychology, undergraduates, applicants and teachers studying at a higher educational institution). – Almaty: KazNU, 2008. – 160 p.] (in Kazakh)
- Zalevskaja A.A. (1999) Vvedenie v psiholingvistiku. – Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 1999. – 382 s. [Zalevskaya A. A. (1999) Introduction to Psycholinguistics. – Mosskva: Russian state Humanitarian University, 1999. – 382 p.] (in Russian)

Ibraeva Zh. (2020) Psiholingvistika negizderi: Oku kuraly. – Almaty: Qazaq universiteti, 2020. – 125 b. [Ibraeva Zh. K. (2020) Fundamentals of Psycholinguistics: a textbook. – Almaty: Kazakh University, 2020. – 125 b.] (in Kazakh)

Kunanbayuly A. (2007) Nakyl sozder. – Almaty: Koshpendiler, 2007. – 160 b. [Kunanbayuly A. (2007) Proverbs. – Almaty: Nomads, 2007. – 160 p.] (in Kazakh)

Leont'ev A.A. (1997) Osnovy psiholingvistiki. Moskva: Smysl, 1997. – 287s. [Leontiev A. A. (1997) Fundamentals of psycholinguistics. – Moskva: Smysl, 1997. – 287 p.] (in Russian)

Majakova E.V. (2006) Razvitie detskoj rechevoj dejatel'nosti v processe obuchenija inostrannym jazykam Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 19: Lingvistika i mezhhkul'turnajatkommunikacija. 2006.No 4. S. 146-155. [Mayakova E. V. (2006) Development of children's learning activities in the process of training foreign languages Bulletin of Moscow University. Series 19: Linguistics and intercultural communication. 2006. No. 4. pp. 146-155] (in Russian)

Shahanova R.A. Memlekettik tildi ujetude eskeriletin psihologijalyk 'erekshelikter. [Jelektrondyk resur] URL: <http://www.rusnauka.com> (data obrashhenija 10.09.2021) [Shakhanova R. A. Psychology of teaching the state language features. [Electronic resource] URL: <http://www.rusnauka.com> (accessed:10.09.2021)] (in Kazakh)